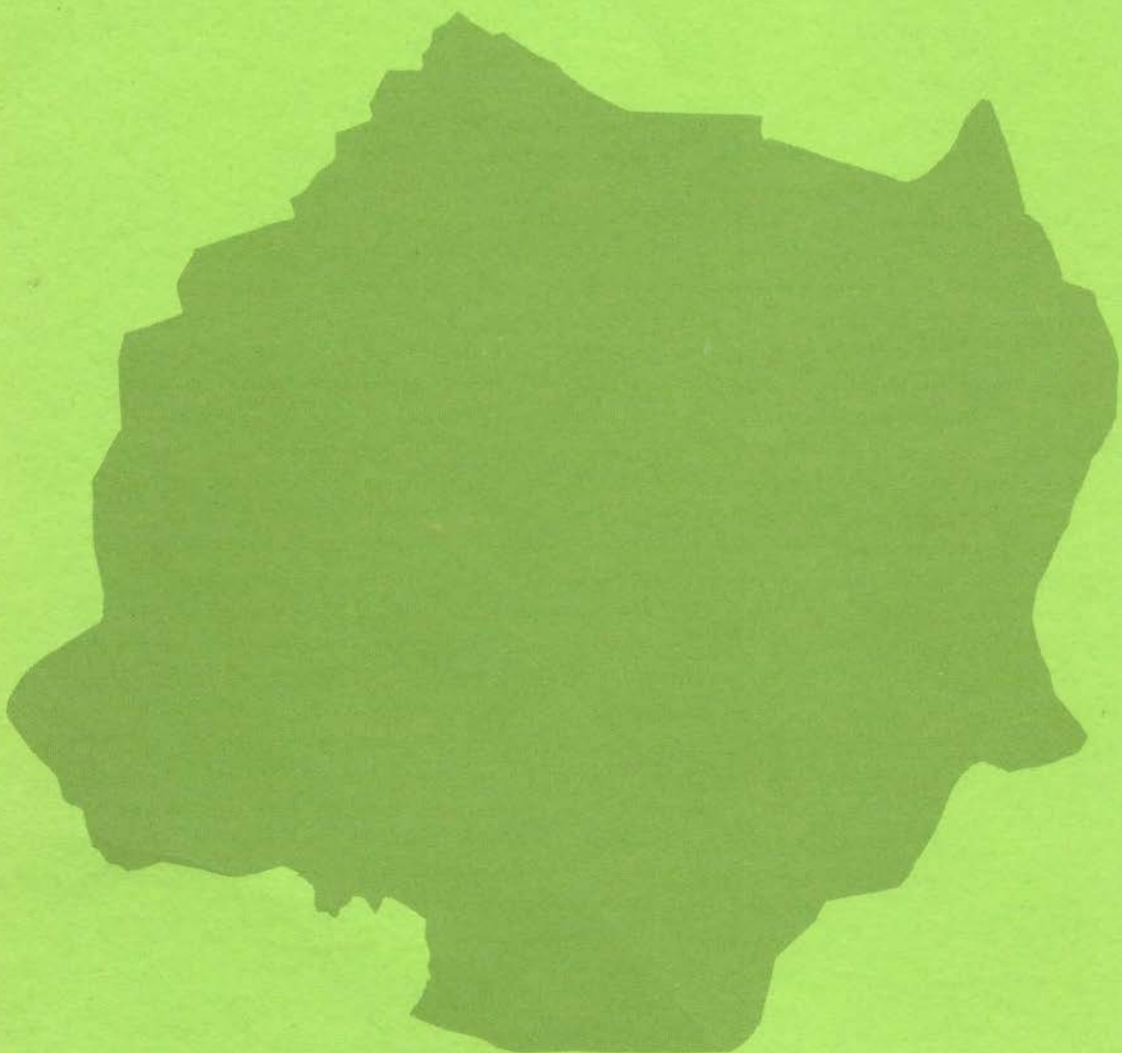

't inschrien

negentiende jaargang nr.4, oktober 1987 kwartaaluitgave

De Mensenhand in het landschap

Wie in de nieuwe provincie Flevopolder het landschap bekijkt, krijgt een goede indruk van een jong landschap in een agrarische omgeving. Oude bomen ontbreken en zeker oude bomen van 'hard hout'. Toch is dat niet alleen een karakteristiek van een jong gebied, want ook in het noord- en zuidhollandse landschap ontbreken de eerbiedwaardige eiken, beuken en essen. De grond is daar te 'slap' en grote zware bomen kunnen daar op de meeste plaatsen niet gedijen door de slechte en weke onderlaag van de bodem.

In het oude land, waartoe Twente behoort, vinden we wél veel oude hardhouten bomen, dankzij de minder drassige onderlaag. Juist door die stoere, kracht uitstralende boomreuzen, waarnaast veel kreupelhout, houtwallen en jonge aanplant, geniet het twentse landschap een grote faam. Dat z.g. coulissenlandschap van Twente mag wel de grootste attractie van ons geweest worden genoemd.

Toch is dat landschap niet altijd zo geweest, gezien b.v. het vinden van fossiele resten uit de ijstijd en b.v. uit het mioceen. De vondst van Dryas (achtster) wijst op de aanwezigheid van een toendra of steppevegetatie, welke begroeiing veel later is gevolgd door bomen en andere minder koude resistente begroeiing.

Het huidige bomenbestand en de locatie van die bomen laat er geen twijfel over bestaan dat mensenhand hier regelend is opgetreden. De bossen die er heden zijn, zijn veelal uniform in houtsoort en aangeplant, terwijl de andere houtopstanden zich rondom erven, langs wegen of in houtwallen en singels aan ons tonen. Het was de keuze van de mens om die bomen daar te planten en ze al of niet te onderhouden, te beschermen of te verwaarlozen.

Het echte bosbestand in Twente is eigenlijk vrij jong, terwijl verspreide boomgroepen en solitaire bomen hier en daar van oudere oorsprong zijn. Eiken en in mindere mate beuken, treffen we op vele plaatsen aan in leeftijden van 150 tot 300 jaar. Daarnaast is een enkele boom soms van hogere ouderdom (b.v. bij de stiftkerk te Weerselo).

Het veel geroemde coulissenlandschap toont ons enorme afwisseling. Akkerland en weidevelden worden omzoomd door houtwallen en laanbeplanting, terwijl verrassende doorkijkjes kleinere en grotere boomgroepen laten zien. De essen en de natuurlijke golvingen in het landschap accentueren de speelsheid van het landschap en het geheel is vol afwisselende impressies in alle denkbare schakeringen van groen.

De heidevelden die Craandijk¹⁾ in 1875 aanschouwde zijn grotendeels verdwenen en veranderd in landbouwgronden of weideveld, terwijl ook in die tijd alom in Twente veel van het oppervlak was veranderd in agrarisch areaal. Het huidige landschap moet derhalve reeds vóór Craandijks observaties in grote lijnen z'n beslag al hebben gekregen, d.w.z. de grotere bospercelen waren toen al merendeels verdwenen. Toch heeft Twente vroeger veel bos gekend, wat b.v. onderstreept werd door de overlevering dat een katiër (eekhoorn) van Delden naar Oldenzaal van boom naar boom kon springen. In de loop van vele eeuwen heeft zich hier, evenals elders, een evolutie voltrokken in het landschap, waarbij de mens een dirigerende rol heeft gespeeld. Wat er vóór het jaar 1000 in Twente aan landschapsschoon was, kunnen we slechts gissen, maar we hopen te kunnen aantonen dat de veel verguisde marktijd een belangrijke rol heeft gespeeld bij het tot stand komen van het huidige landschap.

Het is hier niet de plaats om op de ouderdom van de merken in te gaan, maar wel is van belang te constateren dat in alle merkenrechten en plichten een voorname plaats werd ingeruimd voor het behoud

en de uitbreiding van de houtopstanden en de bescherming of regulering van het gebruik van de woeste gronden. Zo staat in het oudste markerecht van Woolde²⁾: "... daer sall geen buer meer boecken houwen dan één binnen jaers..."¹⁾, d.w.z. dat de bewoners op de gewaarde erven slechts één beuk per jaar mochten hakken. Daarnaast werden voorschriften gegeven om het houtbestand te verzekeren, want in diezelfde rechten (vóór 1500) werd genotuleerd: "... van oldes soo heeft alle wege woonte gewest dat ellick erve is schuldich te potten iij telgen en een olt gewaert cotte eene telge, alle jaere te potten. Of sij daer en baven meer telligen wolden copen en setten, dat solden sij den holtrichter to kennen geven waer men dat van betaalen solde".

Het eerste artikel in de woolder markerechten luidde: "voor eerst soo en sall geen erfexen noch geene buer offte marckegenooten meer houwe hebben van eene erve te houwen generhande holt meer dan eenen how ende eene bijle".

Wie een waar had in de marke had ook "eene how", wat betekende dat er één eike- en één beukeboom gehakt mocht worden. Het aangehaalde artikel onderstreept dat nogmaals als gesteld wordt dat de genoemde personen per (gewaard) erve "genenhande holt meer dan eenen how" mochten kappen⁸⁾. Het zou te ver voeren om hier alle bepalingen aangaande het houtkappen te memoreren, daarvoor kan worden verwezen naar vele bronnen (2, 9, 10 e.a.).

In het Verpondingsregister 1601/02 komen in Twente ruim 3200 erven voor, waarvan een deel niet gewaard was³⁾. Toch zullen we niet ver bezijden de werkelijkheid zijn, als we uitgaan voor Twente van ongeveer 3000 gewaarde erven (mede gezien het feit dat enkele delen van Twente niet in dat register werden opgenomen). Houden we de 'pootplicht' van Woolde aan, dan zou dat neerkomen op aanplant van meer dan 10 à 12.000 jonge eiken per jaar. Bij een (arbitraire) pootafstand van 2 meter per jonge eik betekent dat, dat er jaarlijks 4 à 5 ha. eikebos

in Twente werd ingepoot, verspreid over een uitgestrekt gebied.

Elke bewoner van een gewaard erf mocht officieel slechts één eik per jaar hakken, zodat elk jaar dus een toename van het eikehout-bestand moest worden verwacht (afgezien van verkoop om markeschulden te betalen en ontwortelde bomen).

Dat de bewoners de hand lichtten met het hout hakken, blijkt zonneklaar uit tal van notuleringen in de markeboeken. Naast het hakken van toegewezen hout, werd veel hout klandestien gehakt, wat door de marke-gezworenen diende te worden aangegeven op de holtinck. Naast regulier gekapt hout werd in Woolde b.v. in 1572 aangifte gedaan van een achttal 'gewroogte' beukebomen, waarbij het bekend is dat de gezworenen vaak erg terughoudend waren om hun medemarkegenoten 'aan te brengen' bij de holtrichter. Bovendien werd er niet alleen hard hout gekapt, maar ook 'ander hout', al of niet geautoriseerd en niet nader als soort omschreven. In de notulen is sprake van kappen van brandhout (asholt), tuynholt (afrasteringen), holt dat niet nader werd omschreven, stubbekens, timmerholt (eiken?), boemen of boomen, sparren, berneboomen, stammen etc.

Dat er een toename van het houtarsenaal moet zijn opgetreden door de strakke reglementering in de markewetten, lijkt juist. De feiten spreken dat echter tegen. Zo vinden we in 1567 in de eerder genoemde marke Woolde de z.g. 'Nieuwe Articulen', waar in blijkt dat: "... een ijder buir nae waertall gehouden sijn alle jaer telligen te potten, voor een ijder waer zes telligen unde die kaetter drie...". Deze nieuwe markeafspraken verhoogden dus de pootplicht voor gewaarden van 4 naar 6 telgen per jaar en voor de kotters van één naar drie (bovendien gold de verplichting niet per erf, maar per waar!). Die nieuwe regeling zal niet zijn vastgesteld omdat het houtareaal gestaag was toegenomen (door welke oorzaak dan ook). Men ging zelfs nog verder om te zorgen dat er slechts hout gehakt kon worden, dat als zodanig herkend kon worden. In het ge-

noemde jaar werd dan ook vastgesteld dat: "... oick is gewillt unde beslaeten dat eyn bijck sall gemaectet werden, jaerlix die holter in der marken daermede toe bijcken unde in een kist gelaght mitten brantijser, welcke kiste mytt vier slotten sall verwairt worden, waer van die vier slotte sollen weesen: einen bij den holrichter, der andere bij der capittell van Oldenzeell, der derde bij den Huyse Twickell unde der vierde bij eenen van die erffgl.....". Kennelijk was het nodig dat er vier verschillende sloten op de kist zaten, waarin de merkbeitel voor de bomen werd bewaard (samen met het brandijzer voor de varkens). De ontbossing ofwel het klandestien kappen was zo toegenomen, dat het merken van de te kappen bomen slechts mogelijk was als alle belangrijke groepering in de marke gelijktijdig de kist konden openen om de merkbeitel uit die kist te nemen (een wantrouwen jegens elkander zal hier ongetwijfeld mede een rol hebben gespeeld).

De verhoging van de plicht tot het poten van meer telgen, aangenomen dat genoemde maatregel ook elders in Twente plaats vond, zou het te poten eike-bestand per jaar met 50% doen toenemen, vergeleken met de pootplicht van voorheen. Het is immers nauwelijks aan te nemen dat de ingezetenen (zowel eigengeërfden, goedsheren alsook andere bewoners) van andere marken de markevoorschriften en afspraken beter zouden nakomen dan in Woolde (waarbij behoorde Driene en Oele). Of die maatregel geholpen heeft valt overigens te betwijfelen.

Dat de ontbossing of het kappen van eiken af en toe rigoureuus ter hand werd genomen moge blijken uit het Ridderschaps Archief te Zwolle. In 1781 en 1793 b.v. werd publiek aan de meest biedende verkocht eike- en beukehout in het drostambt Twente⁵⁾ en ⁴⁾, uitsluitend bestaande uit z.g. provinciaal hard hout. In 1793 betrof dat het gericht Oldenzaal, waarbij praktisch alle daaronder resorterende marken werden genoemd en ongeveer 1500 eiken en een kleine 300 beuken betrof. Voorts enkele houtopstanden in de heer-

lijkheid Almelo, alsook Wiene en de Esmarke.

Ook eerder werd regelmatig het houtbestand geïnventariseerd, wat moge blijken uit het markeboek van Berghuizen⁴⁾. In 1734 werd genotuleerd: "... qualificeren om alle het gemeene hout op de erven of landerijen staende, op te nemen en te registreren, vervolgens een dag tot publieque distractie van dien te profigeren en ieder erve zijn vaste pottegrond toe te wijzen". Dat het niet bij inventariseren alleen bleef, blijkt dan in 1736, als onder markerichter Sloet tot Singraven in Berghuizen hout werd verkocht: "... alle houdt gewas soo in de voornoemde boerschap op de gemene gronden staet verkoght om daermede uit de gemeenschap te scheidten en het verkoghte houdt te separeren...".

Alleen al in Berghuizen werden toen ruim 1100 eiken en telgen verkocht. De prijzen varieerden van f 2,- tot f 5,- per eik en van 2 of 3 stuivers per telg.

Als voorbeeld worden hier enkele erven genoemd te Berghuizen die in 1735 een ruime hout-opstand hadden. Zo staat genotuleerd dat bij Rikkert 15 angebikte en 159 onangebikte eiken werden verkocht. Bij Elsmors 111 eyken en 127 telgen en bij Zijmert 37 eyken en 160 telgen. Westhof verkocht 229 eyken en Venterinck 90 eyken.

In totaal werden 27 erven genoemd, wat gezien de aantallen een geweldige aanslag moet hebben betekend op het houtbestand.

In totaal werden toen bijna 2400 eiken en beuken verkocht en zelfs iets meer telgen, totaal zo'n 5000 bomen. Indien die bomen te zamen op één perceel zouden hebben gestaan, komt dat neer op een ontbossing van 2 ha. bos rondom Berghuizen. Daar dient dan nog bij te worden opgeteld wat er de voorafgaande jaren al was verdwenen en wat nog zou volgen!

Overigens werden apart vermeld de angebikte en de niet angebikte bomen, wat voor de verkoop kennelijk geen bezwaar opleverde. Gezien de prijzen moeten de angebikte bomen groter zijn geweest dan de onangebikte, want bij Tancke kostte

een angebikte boom 5 gulden en een onangebikte 15 stuivers.

Dat er verschil van mening was over de aanspraken op bepaalde bomen, blijkt eveneens, want er is sprake van 'vrij toe te behoren' en 'gemeene bomen'. Zo staat bij de mulder genotuleerd: "57 stammen: protesteert, dit alles vrij en niet gemeen te zijn", terwijl bij Evert Venterinck vermeld werd dat: "nog 9 gebikte stammen bij 't huis en maete, die hij zei vrij toe te behoren".

Als de trend had doorgezet zoals boven aangestipt, terwijl de markevoorschriften in de 19e eeuw wegvielen, dan zou waarschijnlijk het meeste hout in Twente ten offer zijn gevallen aan bijl en zaag.

Eerder werden ook de twentse houtwallen en singels genoemd, zo karakteristiek voor het coulissenlandschap. In de archieven wordt daarover weinig gevonden, maar over dat onderwerp bestaan meerdere aparte publicaties⁷⁾ en ⁶⁾. Hier zij gememoreerd dat er een aantal indelingen mogelijk is, waarvan de indeling vóór en ná het einde van de marktijd wellicht de meest zinvolle is. De houtwallen dienden oorspronkelijk als perceels-afbakening en om vee te keren.

Het bovenstaande mag duidelijk maken dat er vroeger zowel rechtmatig als onrechtmatig rigoureuus in het twentse houtbestand werd huisgehouden. Het mag eigenlijk een wonder heten dat er nog hout is overgebleven.

Bezien we de leeftijd van de nog aanwezige houtopstanden, dan dateert van de oude bomen het meeste uit het einde van de marktijd, toen die bomen wellicht nog niet 'rijp' waren om te worden gekapt. Daarnaast zal veel van het hout later vrijwillig zijn geplant, danwel zijn gespaard op grond van het vasthouden aan 'ingeroeste gewoonten' of uit pure noodzaak voor bouwmaterialen, geriefhout, brandhout enz. Vanzelfsprekend zijn er ook bewoners geweest die al op een zeer vroeg tijdstip oog hadden voor het landschap, maar dat is veelal niet te achterhalen.

Ongetwijfeld hebben de plaatselijke kapverordeningen en de van overheidswege

stimulerende maatregelen er toe bijgedragen dat Twente zijn coulissenlandschap heeft behouden. Het lijkt gerechtvaardigd om aan te nemen dat de marktijd de oorzaak is geweest van het huidige met bomen beplante areaal, maar dat de conservering daarvan niet de verdienste is van de voorschriften uit die tijd, maar tot stand kwam door vrijwillige inzet van velen. Genoemd kunnen worden particulieren, instellingen als het Overijssels Landschap en Natuurbehoud, alsmede overheidsinstellingen als Staatsbosbeheer naast stimulerende maatregelen.

H. Reynders. Mei 1987.

1. Twentse Wandelingen. J. Craandijk. Herdruk 1986.
2. Markeboek van Woolde. Oudheidkamer 'Oald Hengel'.
3. Verpondingsregister 1601/02. Oudheidkamer Twente. 1985.
4. Ridderschaps Archief, R.A. Zwolle. nr. 573.
5. Ridderschaps Archief, R.A. Zwolle. nr. 574.
6. Houtwallen in het Boerenland. Natuur en Milieu nr. 14; 1980.
7. Hagens, H. Jaarboek Twente 1974, p. 49.
8. W.G.A.J. Röring. Kerkelijk en Wereldlijk Twente.
9. A.L. Hulshoff. Het Markerecht van Losser.
10. B.H. Slicher van Bath. Mensch en Land in de Middeleeuwen.

Relatie Gotisch voorbeeld - Neogotische navolging onder de loep genomen: kerkgebouwen in Winterswijk en Delden met elkaar vergeleken

'Wie op het denkbeeld is gekomen den architect van dit gebouw de oude kerk van Winterswijk ter navolging aan te bevelen, heeft alle eer van dien inval, want dit in ongetwijfeld de beste kerk, welke de heer WENNEKERS gebouwd heeft.' Aldus begint Kalf zijn beschouwing over de parochiekerk van de H.H. Blasius en Josephus in Delden ¹⁾.

Verder dan de constatering, dat de architect van Delden zijn Achterhoekse voorbeeld 'volstrekt niet slaafs gevolgd' heeft, gaat deze auteur echter niet ²⁾. Het lijkt mij dan ook wenselijk om de

grond van deze constatering n.l. de overeenkomsten tussen beide kerken (de torens laat ik hier buiten beschouwing), exact aan te geven. Alvorens dit te doen noem ik eerst de datering van de twee behuizen.

De bestaande Nederlands Hervormde kerk te Winterswijk is in verschillende fasen tot stand gekomen: ca. 1470-1474 werd het koor gebouwd, omstreeks 1480 het schipgedeelte van twee traveeën lengte, dat aansluit aan het koor, en omstreeks 1490 het daaropvolgende schipgedeelte van drie traveeën lengte; in 1507 werd be-

R.K. Kerk te Delden. Interieur naar het noorden. Toestand 1964-1983 (foto R. Kampman, Almelo).

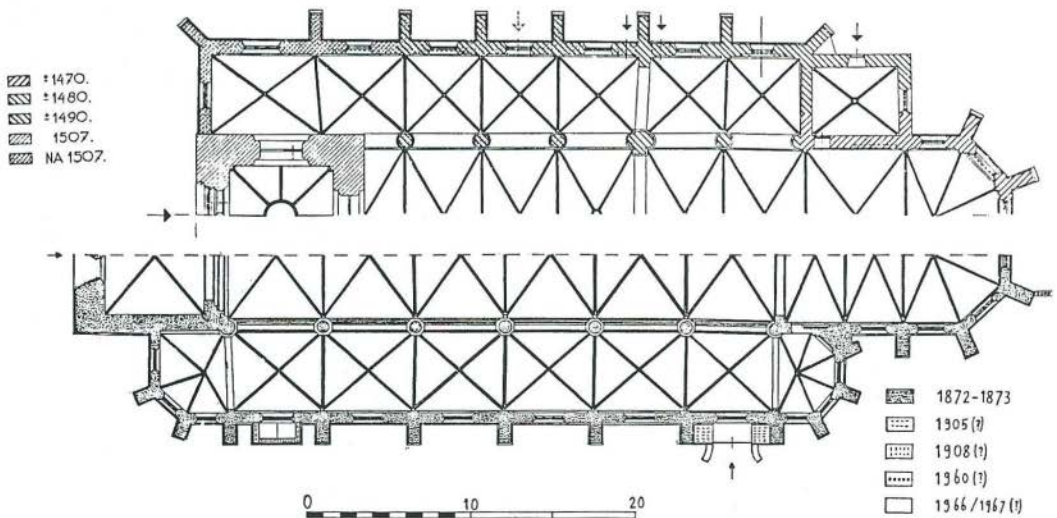
gonnen met de toren, en kort daarna werden de zijbeuken langs deze toren doorgetrokken. De R.K. kerk in Delden is nagenoeg volledig opgetrokken in de jaren 1872-1873; alleen de bovenste geleding en de spits van de toren stammen uit het jaar 1893 ³⁾.

De Laatgotische kerk van Winterwijk en de Neogotische kerk van Delden nu hebben de volgende dingen met elkaar gemeen:

- het kerkttype: een driebeukige pseudo-basiliek, waarvan het muurwerk inwendig boven de scheibogen aan de middenbeukzijde vlak opgaat en waarbij uitwendig een versnijding aanwezig is tussen de lessenaardaken boven de zijbeuken en het zadeldak boven de middenbeuk
- het ontbreken van een dwarsschip
- de breedte van het schip
- het feit, dat de toren is ingesloten door ruimten, die in het verlengde liggen van de zijbeuken
- het profiel van de sokkellijsten
- de aanwezigheid van lisenen in het interieur, die zich voortzetten als muralen

- de concave zijden van de abaci van de kapitelen der koorschalken (te Winterswijk is deze concave vormgeving alleen te vinden bij de kapitelen van de twee westelijke en de twee oostelijke schalken)
- de profilering van bepaalde, figuraal versierde kraagstenen en de concave zijden van hun abaci
- de versiering van deze kraagstenen met hurkende figuren
- de versiering van andere kraagstenen met een nog te identificeren bladornament
- het profiel van de diagonale ribben en de gordelribben in middenbeuk en zijbeuken
- de versiering van de sluitstenen der koorsluitingen met het gelaat van Christus
- de doorsnede van de vensters (de drie achterste vensters van de koorsluiting van Winterswijk hebben een afwijkende doorsnede, die niet in de kerk van Delden is terug te vinden)

Met dit alles is nog geen antwoord gegeven op de vraag van Kalf, die aan het be-

Plattegronden van de Ned. Herv. kerk te Winterswijk (bovenste helft) en van de R.K. in Delden (onderste helft) op dezelfde schaal getekend.

gin van dit artikel werd geciteerd. Het parochie-archief geeft daarover geen direct uitsluitsel, zodat wij het antwoord moeten distilleren uit andere gegevens. Ik meen te kunnen stellen dat de architect waarschijnlijk eigener beweging de oude kerk van Winterswijk heeft nagevolgd: in dit dorp had hij namelijk, voordat hij de opdracht in Delden aanvaardde, een Katholieke kerk gebouwd, die in 1869 werd voltooid ⁴⁾. Wennekers zal de Hervormde Kerk van Winterwijk zeker hebben gekend.

De keuze van een Laatmiddeleeuwse kerk in eigen land als bron van inspiratie strookte met de opvattingen van de geestelijke en kunstverzamelaar Gerardus Wilhelmus van Heukelum (1834-1910), die op de Katholieke kerkbouw van zijn tijd in het aartsbisdom Utrecht een grote invloed heeft uitgeoefend. Het boek 'Notulen van het Kerkbestuur Delden 1855-1913' zegt

overigens met zoveel woorden, dat de 'nieuwe Kerk en pastorie door den Architect Wennekers in overeenstemming met den Archivarius van het Aartsbisdom den Weleerw. Heer van Heukelum ontworpen worden...' ⁵⁾.

Van Heukelums opvattingen over kerkbouw klinken door in een tekst op perkament, die bij de eerte steen van de Deldense kerk is ingemetseld. Daarin wordt meegedeeld dat het gebouw 'ontworpen is uit het voorlaatste en meest bloeiende tijdperk van den Gothischen stijl, geïnspireerd door de beste in de veertiende en vijftiende eeuw in Nederland gebouwde kerken...' ⁶⁾.

De dateringen van deze bedehuizen zijn intussen een eeuw opgeschoven, zodat Rosenberg terecht kan zeggen, dat Van Heukelum en zijn kring, die zich naar goed middeleeuws gebruik met de naam 'St. Bernulphusgilde' hadden getooid,

R.K. Kerk te Delden vanuit het zuidwesten (foto R. Kampman, Almelo).

Ned. Herv. Kerk in Winterswijk. Interieur naar het noordwesten (oosterlijke traveeën middenbeuk) tijdens de restauratie van 1967-1972 (foto M. van Doorn, Nijmegen).

'aansluiting (zochten) bij de gotiek van de 15de en 16de eeuw en dan nog voornamelijk in zijn regionale Nederrijnse vorm, waarin de gedrukt basilicale opbouw en de hallekerk overheersen.'⁷⁾

In aansluiting op deze mededeling dient gezegd dat in het gebied, waar de Nederrijnse Gotiek voorkomt, en wel met name in het deel binnen onze landsgrenzen, de pseudobasiliek een heel gebruikelijke verschijning ten plattelande is.

De oude, pseudobasilicale kerk van Winterswijk zou men tot deze 'school' kunnen rekenen: niet alleen op grond van het kerktipe, maar ook vanwege het bladornament van de kraagstenen en vanwege het feit, dat de toren met bogen is geopend naar de ruimten, die hem aan drie zijden omsluiten. De twee eerste kenmerken treft men ook aan bij de kerk van Delden.

Hiervan heeft Rosenberg trouwens al gezegd dat zij geïnspireerd is door de Nederrijnse Laatgotiek en dat de toren ge-

heel in Nederrijnse geest is gedetailleerd⁸⁾. De zojuist gemaakte opmerkingen versterken deze visie alleen nog maar.

Z. Kolks.

Noten

- 1) Kalf, J.: De katholieke kerken in Nederland, dat is de tegenwoordige staat der kerken met hunne meubeling en versiering beschreven en afgebeeld, Amsterdam 1906-1910, blz. 145.
- 2) Zie noot 1)
- 3) Nadere bijzonderheden betreffende de bouw vindt U in het boekje, dat in augustus van dit jaar over de Deldense kerken zal verschijnen (besteladres: Z. Kolks, Fazantstraat 22, 7491 ZJ Delden, tel. 05407-63142)
- 4) Kalf, J.: o.c., blz. 109.
- 5) Verslag vergadering d.d. 17 juli 1870.
- 6) Notulen van het Kerkbestuur Delden 1855-1913, vergadering van 26 mei 1872.
- 7) Rosenberg, H.P.R.: De 19de eeuwse kerkelijke bouwkunst in Nederland, 's-Gravenhage, 1972 blz. 52.
- 8) Rosenberg, H.P.R.: o.c., blz. 122 nr. 83.

Verklaring van enkele bouwkundige termen

abacus	- bovenste, dekkende deel van een kapiteel
kapiteel	- kopstuk van een zuil of pijler
lessenaardak	- opgaand dak met één schuine zijde
liseen	- weinig uitstekende muurverzwaring
muraal	- boog langs een muur
pseudobasiliek	- kerk zonder vensters in het muurwerk boven de scheibogen der hoofdbeuk
schalk	- drager in de vorm van een half- of driekwartzuil
zadeldak	- opgaand dak met twee schuine zijden

Is dat nu Goor?

De heer Geerts ('t inschrien, april 1987) is niet tevreden over de archeologische datering (Verlinde, 1985) van de aanleg van het Schild te Goor. Hij wil de aansluiting bewaren met de theorie van Ten Doesschate. Omdat ophoging en inrichting van de Olde Stat niet bekend zijn uit historische bron, ben ik geneigd het bodemonderzoek belangrijker te achten dan theoretische opvulling van een historische leemte. Er is dus ruimte voor discussie, zulks - ad profectum civitatis - tot beteringe der stad(s)geschiedenis van Goor. Terzijde merk ik op dat een logisch 'gevolg' (Geerts) iets anders is dan een logisch 'verband' (Verlinde), hetgeen wijzen kan op geforceerde bewijsvoering.

Een misvatting die in de bijdrage van Geerts nog naklinkt, is wel dat Ten Doesschate en Snuif destijds vrijwel eenzelfde theorie ontwikkelden. Dat is maar schijn. Eerstgenoemde auteur paste redekunstige trucjes toe. Men leze dat maar na!

Snuif (1930) schreef tweemaal van stadspoorten dat zij omstreeks 1370 werden genoemd naar nabij gelegen borgmanshoven c.q. daarbij wonende borgmannen. Verder stelde hij zich voor, bij gebrek aan gegevens en met beroep op oudere literatuur, dat de Borch bestond uit de hoofdburcht en een voorburcht, beide op het Borgterrein gelegen en van de Olde Stat gescheiden door de gracht die Jacob van Deventer nog heeft gezien. Op de voorburcht woonden de borgmannen, blijkend volgens Snuif uit het lijstje - Dit zijn die borghsaete te Goer - van omstreeks 1317 (Muller, 1891). In 1365 woonden zij 'allicht' in de stad maar sommigen al buiten dat is onder de klokslag van Goor. Nergens schreef Snuif dat het Schild die voorburcht was en hij bedoelde dat ook niet.

Ten Doesschate (1935, ook later)

besloot zijn betoog met "dat wij dus het Schild in zijn geheel als de Voorborch mogen beschouwen in overeenstemming met wat, naar Snuif meedeelt, in Westfalen de regel was". Vast wel - maar **niet** dat daar het Schild voorburcht was, noch lees ik dat Snuif dat meedeelt. Wanneer nu Verlinde daaruit leest dat de borgmannen tot ca. 1300 op het Schild woonden, dan moet worden gezegd dat Ten Doesschate inderdaad geen tijdsbeperking aanbrengt, maar van onjuist citeren (Geerts) is geen sprake. Ten Doesschate's bewijsstuk (Geerts laat dat weg uit zijn citaat) is weer dat lijstje van ca. 1317. Wel van tweeën één of helemaal niets en dus het laatste: met de beste wil ter wereld valt uit de opsomming van 1317 niet af te leiden dat de eerste twee borgmannen **wel** en de overige 18 **niet** op de Borg zelf woonden (Ten Doesschate), noch dat alle 20 **wel** op de Borg woonden (Snuif). Zij woonden daar niet!

Met enkele voorbeelden toon ik aan, dat het geen 'geldende' theorie (Verlinde) is geweest: Ter Kuile (1947) vermijdt de term 'voorburcht', Hagens (1979) noemt wel het Schild als de voorburcht, maar Buter (1982) preferereert 'voorplein'. Dit laatste heeft een goede reden. Dikwijls is 'schild' naam voor een plein in een stad of een terrein vóór een huisplaats, al is dat nog niet voldoende verklaard (D.B., 1956 e.a.). Vóór 1250 wordt af en toe een **Graaf van Goor** genoemd, die best wel een borg bewoonde bij Goor op de plek waar later de Bisschop een Huis had. Het oudste bericht over Goor (Ter Kuile, Nr. 26) - een bijzonder stuk - noemt een Graaf van Twente in functie bij die plaats. De woorden - id est Gore - zijn later aan de tekst toegevoegd, wat onzeker maakt dat hij Graaf van Goor was. Die oude borg kan ook een flinke bouw zonder voorburcht zijn ge-

weest; Snuif gaf slechts een gissing. Aan-nemelijk is wel dat de graaf zich omringde met een stel vechtersbazen.

Het **stadrechtprivilege** van 1263 (Ter Kuile, Nr. 279) zal de prijs zijn geweest die de Bisschop heeft betaald voor financiële bijstand door de dorpelingen (?) bij het herstel van de burcht, die in 1261 door de Geldersen was verwoest (Ter Kuile, Nr. 271 en 274). De nieuwe status was belangrijk; met de omwalling maakte men weinig haast. In noodgevallen lag er de herstelde burcht. Elders werkte men vele jaren aan de stadsverdediging. Het markt-recht van 1283 (Ter Kuile, Nr. 376) bracht schepenen daartoe inkomsten. De noodzaak ontbreekt de aanleg van het Schild vroeger te dateren met argumenten die niet gestaafd worden door bodemonderzoek.

Moet de nieuwe stadsgemeente als een creatie uit het niets worden beschouwd? Ik stel mij een nederzetting voor bij borg-en-hof, waar interesse bestond voor stadsrecht. De bisschop heeft onderhandeld met borgmannen, niet zozeer met schoenlappers en stoeldraaiers. Aan de Achterstraat op de kam van het duin, dat niet is opgehoogd, treffen we weldra in bronnen de Olde Kerke en de Hof van Goor aan. Waarom dan niet vóór 1263? In 'Goor de eeuwen door' (1982) is bij de afbeelding van Nr. 274 (a.v.) - castri - vertaald door 'stad': Wishful thinking?

Het charter van 1263 bewijst dat de Graaf van het tapijt was verdwenen, zoals een omstreden later kroniekbericht bij het jaar 1248 beschreven heeft. Een 'standing procedure' in het Stift Münster voorzag dan, als ik het wel heb, in een ambtman (aldus in Goor) met assistentie van borgmannen - een aardige deeltijdbaan. Een staand legertje was het niet.

Over het 'wonen' van de borgmannen 'binnen de muren' nog het volgende. Wat Snuif destijds als toelichting gaf bij het Borgmansrecht van 1365 (Muller, 1891) - niet 1356 -, maakt duidelijk dat het formele elementen bevatte, ontleend aan bijv. de Saksenspiegel. Het heeft dan nauwelijks zin aan echte muren te denken. Snuif

deed verder geen enkele moeite die te vinden. Mevr. Van den Berg (1970) heeft Goor wel stadsmuren toegedacht - waarom weet ik niet. Verlinde bedient zich in dit verband van het beladen woord 'ongetwijfeld' (niet) wat juist wel twijfel oproept. Wat nu dat tweede artikel (vgl. Geerts) aangaat: het beoogt de borgmannen in te scherpen hoezeer het bezitten van elks borgleen gebonden is aan de Borg met verplichtingen en (vooral) voordelen. De Borg was (Snuif) hun 'domicilie' daarvoor. Een lijst van leenmannen, weinig later (Muller, a.v.) leert dat de leengoederen verspreid lagen over Twente en zelfs daarbuiten. Van erven of percelen op de Borg of op de voorburcht is geen sprake, noch van 'wonen'.

Het lijstje van ca. 1317 noemt 20 borgmannen (borgzetels?), waaronder een vrouw, twee kinderen, een proost en een wijbisschop. Dit doet allerminst denken aan vechtersbazen, die met hun huisgezinnen in de stad van Goor 'wonen' waar bovendien lieden als Rudolf van Bevervoorde, Bernt van Zebelingen en de Vrouwe van Almelo weinig van doen hadden. Zij beschikten over een eigen borg en over stadshuizen elders in Twente. Bernt kocht (Ter Kuile, Nr. 851) een huis in Oldenzaal van de borgman Dirk van Grimberge (1327), die in Goor een huis verkocht, dat eerder van Bertold Creylinc was, de meier van de Hof. Om aan de weinige verplichtingen te voldoen, kon met een eenvoudig pied-à-terre, zoals een spieker worden volstaan. Anderen woonden buiten de stad. Wie blijvende belangen had, vestigde zich in de stad. Zgn. borgmans**hoven** zijn in Goor daaruit niet ontstaan, misschien de reden dat Snuif ze later niet meer noemt. In Duitsland, waar men ze nog wel als monumenten aantreft, liggen ze aan de rand van (maar buiten) het kasteelterrein, naar ik meen.

De wijbisschop had wellicht zo'n huis in Goor, want hij betaalde erftins (Muller, a.v.). Coip van Tie woonde in de stad; zijn hofstede zoeke men buiten de Borch. Verder wordt in 1372 gesproken over - Johan's garthuis van Tye. Het Garthuis (vgl.

Snuif) was denkkelijk het gebouw waar de borgmannen in functie bijeenkwamen. De familienaam doet in dit geval denken aan de Thie in sommige Duitse steden: een open ruimte voor de burchtpoort, waar rechtszittingen werden gehouden, bijv. door de ambtman. Opmerkelijk is dat - hoir garthuis - d.i. blijkbaar de borgmannen (!) vrijstelling heeft van deelneming aan meer algemene rechtszittingen. Hetzelfde gold in Diepenheim (zie de tekst bij Snuif) waar - die dich - vrijstelt van - besetene -. Dat zal niet 'dijk' zijn (vgl. Ter Kuile, Nr. 1145), maar een in Utrecht (waar het begrip 'tie' ongebruikelijk was) misbegrepen 'tich-tigge-tie'.

Nog leert ons '**Het Oude Register**' (Vredenberg, 1974) de Olde Stat beter kennen. Daarin is tweemaal de Bergvrede genoemd. In 1382 wordt grond verpacht - tuschen den Olden Warve ende den Nyen **Warve** dar dat plenkede uppe steyt, (die grond) tuschen den Berchvrede ende zinen des (pachters) spikere -; in 1399 ligt een huis - tendes den Berchvrede. Eerder, in 1311 (Ter Kuile, Nr. 585; vgl. Heuvel, 1903) moeten die van Grol schade vergoeden aan - onse (des bisschops) husinghe, capelle ende barfrede -. Ik beschouw bij gebrek aan meer gegevens, de Bergvrede als een bisschoppelijke toren die, buiten de Borch gelegen (zie 1311), in een later stadium is opgenomen in de stadsversterkingen (wal). De Berchvrede van Ootmarsum (Snuif; Werkgroep II, 1984) in relatie met de Hof was gelegen in een gracht die is vergraven (vgl. ook de naam Poelsteeg aldaar) toen bisschop Frederik van Blankenheim de Schepenen had aangezet van hun 'dorp een stad te maken'. De Bergvrede van Zevenaar - van onbekende afkomst - was een losstaande toren op een eilandje (een pol) en is veranderd in een uitspringende hoektoren van de stadswal (Verhagen, 1984). Maar het woord 'bergvrede' werd voor bijna alles gebruikt dat toren (achtig) was, zoals een losstaande toren op een voorburcht (!) of een wachttoren in een landweer (Hinz, 1981; Schepers, 1980). Zelfs zou het wel een naam voor de voor-

burcht zijn geweest, hetgeen onzeker is (vgl. Schuchardt, 1931). Voorts hadden schepenen van Goor het recht de inwoners op te roepen (op zich een normale zaak) - hoir **werve** omme de Stat te maken - (Stadregt, 1883) d.w.z. te repareren of te onderhouden. Goor was dus omringd door twee grachten of wallen (werpen). Naar de tijd gerekend past dat bij wat bisschop Frederik o.a. van Ootmarsum verlangde. Dan zou ook de strafmaatregel van bisschop David (slechts is de wallen) voor een deel zijn uitgevoerd. Op het Schild was geen ruimte voor een wal (Verlinde), maar vast wel lag buiten de gracht een afgezette strook land. Hoe moet anders worden verklaard dat Hagen's bij de Olde Stat lagen?

Het Register laat overigens de mogelijkheid open dat Bergvrede en dubbele Warven bij de Nieuwe Stad horen, waar een toren aan de Bandijk en de Nieuwe (Regge) Beek niet zou misstaan.

Duidelijk is dat het stadje groeide in de eerste 150 jaar. De Nieuwe Stad bestond reeds in 1330 (volgens Vredenberg). Spiekers, vanaf 1365 genoemd, en opsplitsing van percelen wijzen op een proces van 'infilling'. Het Schild was overbevolkt. Men vond er de Olde Kerke met het kerkhof, de Hof, een raadhuisje?, de klootbaan, een Gasthuis, een convent (maar niet lang), een plein (markt/tie) en 3 stadspoorten. Huizen waren er van de richter?, de meier, diens broer, de gruter, de portenaar, de 3 wachters, een aantal borgmannen en zo meer.

Nog moet wordt opgemaakt dat uit het Register niets blijkt van 'belangrijke gebeurtenissen'. Dit moet ons behoeden de datering van het Schild te bepalen uit toevallig bewaarde bronnen. Ik was dus zo eigenwijs het toch te proberen en de archeologische datering ongemoeid te laten. Er is geen betere denkbaar.

N.W. Bootsma

Literatuur en Bronnen:

H.M. van den Berg, Stedelijke bouwkunst, in: Geschiedenis van Overijssel, 1970.
A. Buter, Dorpen en stadjes van Twente, 1982.

Boek en Blad

Het 'Overijssels Contactbericht' bestaat al weer zo'n tien jaar. Dit kwartaalblad van de sector Geschiedenis en Cultuurbeheer van de Culturele Raad Overijssel wordt verspreid onder de leden van bovengenoemde sector, alsmede een groeiend aantal instellingen en particuliere abonnees in den lande.

Het Contactbericht geeft een grote hoeveelheid informatie over ontwikkelingen in de geschiedbeoefening in en buiten Overijssel. Hiertoe is het blad onderverdeeld in diverse rubrieken, zoals museumnieuws, het historisch bedrijf, monumenten, boekennieuws en de rubriek 'vraag en aanbod'. Daarnaast wordt jaarlijks één aflevering geheel gevuld met een Overijssels tijdschriftenoverzicht. Dit ontsluit een groot aantal artikelen, die in plaatselijke Overijsselse periodieken op het gebied van streekgeschiedenis gedurende een bepaald jaar zijn verschenen.

Het Contactbericht vormt daarom onder meer een belangrijk hulpmiddel om op de hoogte te blijven van nieuwe ontwikkelingen binnen de museale en historische sector van de Culturele Raad Overijssel. 'Overijssels Contactbericht' verschijnt vijfmaal per jaar en kost voor abonnees slechts f 15,-.

Inlichtingen Culturele Raad Overijssel, telefoon 038-212863.

A. ten Doesschate, Varia uit het Oud Archief van Goor, VMORG51 (1935), evenzo: 54 (1938).

G.J. Geerts e.v.a., Goor de eeuwen door, 1982.

J.N.A. Gerard e.a. (Werkgroep II), De Hof Ootmarsum, 1984.

H. Hagens, Molens, Mulders, Meesters, 1979

H.W. Heuvel, Uit het land van Berkel en Schipbeek, 1903.

H. Hinz, Motte und Donjon, 1981.

G.J. ter Kuile Sr., De Opkomst van Almelo, 1947.

G.J. ter Kuile, Oorkondenboek Overijssel, 1963/9.

S. Muller Fzn., Registers en rekeningen II, 1891.

H. Odink, A. Buter e.a. over 'Schild' in: Driemaandelijks Bladen 8 (1956).

J. Schepers, Haus und Hof (1980) 5e dr.

C. Schuchardt, Die Burg im Wandel, 1931.

C.J. Snuif, Verzamelde bijdragen, 1930.

J.G.M. Verhagen, De Bergvrede in Zevenaar, Westerheem 33 (1984), ook in: Zevenaar Stad in de Liemers, 1986.

A.D. Verlinde, Stadskernonderzoek in Goor, in: Van Beek feestbundel, 1984.

J.P. Vredenberg, Het Oudste Register van Goor, 1974, anon., Stadregt van Goor, 1883.

De verlinkte weiboer uit Almelo

Niet ver van het standbeeld van Schaeppman in Tubbergen ligt het erve Holthuis. Het adres is Almelseweg 66.

Vanaf onheugelijke tijden tot 1771 had de Utrechtse eigenaar, het kapittel van St. Pieter, jaarlijks recht op 7 mud rogge en gerst alsmede op een bedrag aan geld dat rond de 7 stuivers schommelde.

Jan Holthuys en zijn vrouw Fenne Engberink waren van medio 1769 af de laatste, half-vrije pachters. Drie jaar later kochten Jan Holthuys en ega Hermine Elbert de boerderij voor 2.650 gld. Niet duidelijk is of het hier één en dezelfde Jan betrof dan wel vader en zoon.

De in Oldenzaal wonende rentmeester van het kapittel, Johan van Deventer, registreerde in 1597 een gebeurtenis van 3 á 4 jaar voordien. Vanwege de 80-jarige oorlog was het een tijd van kommer en kwel.

In hedendaags Nederlands weergegeven rapporteerde Johan onder de kopjes "Onkosten over 1593" en "Gebeurtenissen in 1594" ongeveer als volgt:

1. Onkosten over 1593.

"Van een bedelaar hoorde ik, dat op het erve Holthuis in Tubbergen een aantal bomen clandestien was gekapt na het vertrek van de pachter. Ik bestelde 2 ruiters om er met mij naar toe te gaan en gaf elk een half mud rogge. Op de thuisreis (= van Tubbergen naar Oldenzaal) verteerden we samen voor 1 daalder. Nadat ik zelf de situatie ter plekke had bekeken, reed ik langs het huis van de arme sloeber en gaf hem 1 gulden voor het noemen van de naam van de dader. Aan de drost vroeg ik om tot strafvervolgung over te gaan. Zoals vermeld bij de "Gebeurtenissen in 1594" betaalde de dader mij voor de boom 10 daalder. De kosten belopen, inclusief de haver,

6½ gld. Aan de soldaat die mij zijn paard leende gaf ik een half mud haver. Kosten 2 gld."

2. Gebeurtenissen in 1594.

'Hendrik Weide te Almelo kapte illegaal een boom op het erve Holthuis in Tubbergen. Ik klaagde hem aan bij de drost die bevel tot arrestatie gaf. Uiteindelijk is het er niet van gekomen want ik kreeg de dader zover dat hij mij 10 daalders voor de boom betaalde. Dat maakt 15 gld.'

Opvallend is de tegenspraak in beide citaten over het aantal gekapte bomen. Vermoedelijk is het de rentmeester bij nalezing ontgaan want er liggen 17 bladzijden tussen. Veel tijd voor zorgvuldige controle van zijn verslag over circa 22 boekjaren had hij ook niet.

De in het kielzog van de veroveraars/bevrijders van Oldenzaal in 1597 meegekomen kapittelheren wilden op korte termijn worden geïnformeerd over het beheer van hun bezittingen in Twente gedurende de z.g. Spaanse periode.

De gevluchte pachter van het erve Holthuis wordt elders in het rentmeestersverslag aangeduid als 'Geerd't'. Van een rustig agrarisch bestaan was in zijn tijd geen sprake want in 1589 vond hij het blijkbaar veiliger om met vrouw en kinderen voor een jaartje uit te wijken naar Drente.

Na weer een tweejarig verblijf op de oude hoeve werd hem de Tubbergense grond opnieuw te warm onder zijn voeten en vertrok hij naar de Veluwe. We weten dit uit de volgende notitie van de rentmeester. De tekst leent zich moeilijk voor een correcte vertaling, vandaar de volgende transcriptie sec.

"Anno etc. 93 is hie wederomme vertogen averst mitz de ruitser van Enschede de Tubberge bueren wolden vangen wege oere maentlyke lehninge etc. ende hefft de volgende jaeren op die Veluwe gewont"

Bij afwezigheid van de boer konden de houtdieven dus hun slag slaan. De ene bekende dader, Hendrik Weide, woonde in de 16e eeuw vermoedelijk op het Wei-

Agenda

WINTERPROGRAMMA 1987-1988 Stichting "OALD HENGEL"

28 oktober 1987: lezing door de heer dr. A.L. van Schelven uit Hengelo over 'Industrialisatie en wat daarbij komt'

25 november 1987: een dia-lezing over 'Ruslandvaarders' door de heer J. Hosmar uit Vriezenveen.
8 januari 1988: de traditionele 'niejoarsvesite' van de stichting 'Oald Hengel', te verzorgen door de Historische Societeit.

27 januari 1988: vertelt de heer H.A. te Riet uit Almelo aan de hand van dia's over 'Gevelstenen en opschriften'.

24 februari 1988: de jaarlijkse 'Hengelo' avond, te verzorgen door de heren P.C.G. Hamer en M. van Rooy, met als thema 'Hengelo van nabij bekeken'.

23 maart 1988: 'Boerderijen in Twente', lezing met dia's door de heer H. Hagens uit Almelo.

De openingsavond wordt gehouden in een der zalen van het Hengelo's Educatief Industrie Museum (H.E.I.M.) aan de Bornsestraat 7.

De 'niejoarsvesite' vindt plaats in de grote zaal van café-restaurant 'Anninkshook' aan de Anninksweg. De lezing van de heer Hosmar en de 'Hengelo' avond worden gehouden in de kleine zaal van genoemd café-restaurant, terwijl de bijeenkomsten op 27 januari en 23 maart 1988 zullen plaatsvinden in de Kantine van de Twentsche Courant aan de Beekstraat.

Alle bijeenkomsten beginnen om 20.00 uur.

---

dehuis aan de Vissedijk te Almelo. De naam van de verklikker is niet opgetekend!

J. Wiefker.

Bronnen:

R.A. Zwolle, collectie Ter Kuile, inv. nr. 4.

G.J. Eshuis: 'Van boerenland tot stadsrand', blz. 26 en 27, 1976 Witkam Enschede.

Zie over het Holthuis te Tubbergen ook nr. 818 in het 'Verpondingsregister van Twente van 1601' en de blz. 41 en 71 in 'Boerderijnamen' van pater Vinc. van Wijk.

Cursus

Cursussen Oudheidkamer Twente

In het seizoen 1987/88 continueert onze vereniging de cursuscyclus 'Thema's uit de regionale geschiedenis'.

Op 17 september j.l. zijn we gestart met het blok 'Historische geografie, theorie en toepassing'. Inleider is de heer drs. K.E. van der Wielen uit Eindhoven.

In november zal onze provinciale archeoloog dr. A.D. Verlinde starten met een cursus archeologie, toegespitst op de Twentse situatie. Nadere mededelingen zullen nog volgen.

Tenslotte kunnen we melden, dat we nog bezig zijn met een blok over het oude recht in Overijssel. Ook daar hopen we t.z.t. mededeling over te kunnen doen.

J.J.H.M.

Cursus historisch interview

Een vorm van geschiedbeoefening die de laatste jaren steeds meer in de belangstelling staat, is de mondelinge geschiedenis of oral history. Het is een vooral in Engeland ontwikkelde en toegepaste vorm van verzamelen van historische informatie middels mondelinge overlevering.

Het belang van mondelinge geschiedenis is dat deze ons informatie kan geven die op andere manier niet te verkrijgen is. Ervaringen van mensen op het persoonlijk vlak, hun ideeën en opvattingen over hun leven vroeger en over bepaalde gebeurtenissen vinden wij slechts hoogst zelden in de bronnen. Het dagelijks leven van het gros van de mensen was zo gewoon en vanzelfsprekend dat niemand het nodig vond dat op een of andere manier vast te leggen. Maar nu jaren later constateren wij dat er zoveel in het leven van alle dag veranderd is dat het dagelijks leven in het verleden een belangrijk onderwerp van onderzoek is geworden. En de enige manier waarop wij dat kunnen achterhalen, is door met oude mensen over vroeger te praten. Daarnaast kan ook het interviewen van mensen die een belangrijke rol in het politieke en maatschappelijke leven hebben gespeeld een belangrijke bijdrage vormen tot de kennis van het verleden.

Net als de geschreven bronnen zijn interviews een van de bronnen voor historisch en volkskundig onderzoek. Dat wil zeggen dat zij ook als zodanig behandeld moeten worden op een verantwoorde manier en kritisch. Net als een schriftelijke bron moeten zij verantwoord worden. Ook hier dient de onderzoeker aan te geven waar hij zijn gegevens vandaan

heeft gehaald. Tevens vraagt de keuze van de interviewtechniek om de nodige bezinning. Een probleem op zich vormt de wijze van registreren en verwerken van het mondeling verkregen materiaal.

En zo zijn er tal van andere factoren, nuances en problemen waarmee de onderzoeker bij een historisch interview rekening moet houden.

Het Historisch Beraad voor de Regionale Geschiedbeoefening in Overijssel organiseert daarom het komend seizoen een cursus historisch interview.

De cursus wordt om de 14 dagen op een maandagavond gegeven in het pand Nieuwstraat 55 te Zwolle van 19.30-21.30 uur. De cursusreeks begint op maandag 5 oktober. De cursusprijs is nog niet exact bekend. Een en ander is afhankelijk van het al dan niet toekennen van een provinciaal subsidie. Met subsidie zal de cursusprijs circa f 75,- bedragen en zonder subsidie zal de cursus f 125,- kosten. Er kunnen maximaal 14 mensen meedoen.

Belangstellenden kunnen zich nu al vast opgeven bij de heer G. Buist of mevrouw T. Mastebroek van de Culturele Raad Overijssel, Postbus 1347, 8001 BH Zwolle. Telefoon 038-212863.

Basiscursus voor amateurhistorici naar de volksuniversiteit

Na de zomervakantie zullen er tevens weer 2 basiscursussen voor amateurhistorici in Overijssel worden georganiseerd. In afwijking van voorgaande jaren zullen deze niet door het Beraad voor de Regionale Geschiedbeoefening in Overijssel, maar door de Volksuniversiteiten van Hengelo en Steenwijk worden georganiseerd. Doel van deze cursussen is het aanleren van een aantal vaardigheden voor lokaal en regionaal historisch onderzoek, waaronder het opsporen en interpreteren van bronnen en literatuur en het verwerken van de gegevens tot een publicatie. In twee parallelle reeksen van tien lessen, één in Steenwijk en één in Hengelo worden allen, die belangstelling hebben voor de geschiedenis van eigen streek en plaats ingewijd in de theoretische en praktische kanten van historisch onderzoek.

Door het delegeren van deze cursussen hoopt het Beraad meer organisatorische armslag voor vervolgcursussen te krijgen. De opzet van de basiscursus blijft hetzelfde. Wel heeft de Volksuniversiteit een eigen beleid ten aanzien van de prijsstelling. Voor nadere informatie en opgave kunt u terecht bij de Volksuniversiteit Steenwijk, Postbus 302, 8330 AH Steenwijk. Telefoon 05210-11115 en de Volksuniversiteit, Schouwburgplein 4, 7551 DE Hengelo. Telefoon 074-423963.

Tentoonstelling

Tentoonstelling *'Schoon en net, de geschiedenis van de hygiëne in woning en stad'*, van 5 t/m 29 november 1987.

In de tentoonstellingszaal van Museum 'het Palthe-Huis' zal van 5 t/m 29 november 1987 een expositie worden gehouden met als titel *'Schoon en net'*. De kern hiervan wordt gevormd door een reizende tentoonstelling van de Stichting Wonen te Amsterdam, die bestaat uit plm. 45 panelen met tekst en afbeeldingen. Ter begeleiding daarvan verscheen bij de Staatsuitgeverij een publikatie met dezelfde titel, die in edukatief opzicht een uitstekende handleiding vormt om in het onderwijs dit onderwerp te behandelen.

Daarnaast is door Museum 'het Palthe-Huis' een aanvulling verzorgd met historische én hedendaagse voorwerpen, afkomstig uit de kollektie van het Nederlands Openluchtmuseum, het Waterleidingmuseum te Utrecht en de NV Koninklijke Sphinx te Maastricht.

De tentoonstelling presenteert het onderwerp *geschiedenis van de hygiëne in woning en stad* vanaf de Griekse oudheid tot aan de dag van vandaag. Interessant zijn de Romeinse voorbeelden zoals openbare toiletten en badhuizen, veelal rijkelijk versierd hetgeen de lichaamsverzorging tot een rustgevende activiteit maakte. Die vrije opvatting over de reiniging van het lichaam en alles wat daarmee samenhangt zet zich voort tot in de Middeleeuwen. Afbeeldingen laten bij voorbeeld zien hoe verliefde paartjes tegelijk konden baden én dineren tegelijk. Angst voor geslachtsziekten en epidemieën maakte echter al spoedig een einde aan deze 'losbandige' toestanden.

In de 15e eeuw is het dan afgelopen met het gemengde baden en begint men het lichaam in toenemende mate te bedekken. Daarmee ontstaat een zeker taboe op het eigen lichaam; zelfs badkleding wordt verplicht gesteld.

Ten aanzien van het doen van de behoefte is er echter nog lange tijd weinig te merken van schaamtegevoelens. Men gebruikte eeuwen lang in huis kamerpotten en kakstoelen, soms enigszins verscholen opgesteld. Om de ergste hinder van stank en ongedierte tegen te gaan gaat men gebruik maken van reukstoffen: 'luchtverfrissers' en b.v. vlooienvangers. Merkwaardigerwijze wordt wel veel aandacht geschonken aan het schoon houden van de woonomgeving, zelfs zo dat de Nederlander daar - al dan niet terecht - zijn spreekwoordelijke reinheidsmentaliteit aan over houdt.

In de achttiende en aan het begin van de negentiende eeuw komt er een langzame verandering op het terrein van de persoonlijke en openbare hygiëne.

Dat is vooral te danken aan de resultaten van de opkomende wetenschappen op dit gebied. De noodzaak om de gezondheid op peil te houden en te verbeteren heeft hierop duidelijk invloed, zeker in de grote steden waar wantoestanden tot bedreigende situaties leidden. De opkomst van een nieuwe 'badcultuur' wordt vooral gestimuleerd door welgestelde mensen. Dat is ook te zien aan het uiterlijk van baden, die veelal in een typische meubelvorm werden verwerkt en een plaats kregen in een gestoffeerd vertrek met rijke draperieën en tapijt op de vloer. Voor de gewone man was de waterverkoper, die warm water thuis kon bezorgen, een nieuwe mogelijkheid om het lichaam wat beter te verzorgen. De Wereldtentoonstelling van 1851 te Londen presenteerde ook op dit gebied talloze 'nieuwigheden', zoals zit-, lig- en fonteinbaden.

In ons land betekende vooral de aanleg van de duinwaterleiding in 1854 een belangrijke impuls voor de introductie van schoon en betrouwbaar drinkwater, zij het slechts bij de welgestelden in het westen van ons land. In 1865 werden er in diverse plaatsen 'Gezondheidscommissies' ingesteld, die zich gingen bezighouden met problemen bij de drinkwatervoorziening, stadsreiniging en riolering. Ook in de woningbouw is daarvan de invloed al snel merkbaar. Men gaat rekening houden met toevoer van veel zonlicht en verse lucht. Later ontstaan regels op dit terrein die nog steeds de inrichting van onze huizen bepalen, zoals het verbod om een badkamer of toilet vanuit de woonkamer of keuken te kunnen betreden.

Uit de kollekties van het Nederlands Openluchtmuseum en het Waterleidingmuseum zijn diverse voorwerpen te zien die een rol hebben gespeeld in de hierboven genoemde ontwikkeling. Diverse kamer-gemakken, kakstoelen en potten, een fraai 18e eeuwse tinnen waterreservoir en wasbakje, een emmerdouche, een bidet, een roodkoperen badgeijser, doorgesneden toiletputten om de werking ervan te tonen etc. Ook in de diverse ruimten van het museum zijn in de vaste opstelling interessante voorbeelden aanwezig, zoals een fraaie dubbele waterpomp in de keuken, een 'stilletje' in de stijkkamer etc.

Dank zij de medewerking van de N.V. Koninklijke Sphinx kan echter ook worden getoond op welke wijze ons hedendaagse sanitair tot stand komt. Niet alleen de produktie maar ook het ontwerp en de eisen van hygiëne die daaraan worden gesteld komen ruimschoots aan bod. Een fraaie opstelling met een toilet en bidet geeft in dat opzicht prima vergelijkingsmateriaal met de voorzieningen van onze voorouders.

Museum het Palthe-Huis,
Marktstraat 13, Oldenzaal,
tel. 05410-13482.

Gehoord en gelezen

Tijdschriften

Na telefonisch overleg te raadplegen in de bibliotheek van de Oudheidkamer Twente.

Aold-Hokseberge. Orgaan van de Historische Kring Haaksbergen, 1987, no. 2.

F.G.M. Gebbink-Broekhuis, *De taal van Haaksbergen (LXXII), Bernard te Lintelo (29) Niejaor*, p. 1261-1262.

W.E. ten Asbroek e.a., *Woningen aan de Zeedijk*, p. 1262-1267.

W.E. ten Asbroek, J.G.L. Overbeeke, *De Molenveld-erven op de Hones (6) Kasperie of Hoaze, Peerdeklaos*, p. 1267-1273.

W.E. ten Asbroek, J.G.L. Overbeeke, *De Eijsinks in Haaksbergen (4)*, p. 1273-1276.

W.E. ten Asbroek, *De inflatie in de loop der eeuwen*, p. 1274.

Aold-Hokseberge. Orgaan van de Historische Kring Haaksbergen, 1987, no. 3.

F.G.M. Gebbink-Broekhuis, *De taal van Haaksbergen (LXXIII), Berend te Lintelo (30)*, p. 1279-1280.

W.E. ten Asbroek e.a., *Woningen aan de Zeedijk*, p. 1280-1283.

W.E. ten Asbroek, J.G.L. Overbeeke, *De Molenveld-erven op de Hones (7), Kaspershut later Kiekeberend*, p. 1284-1289.

W.E. ten Asbroek, J.G.L. Overbeeke, *De Eijsinks in Haaksbergen (5)*, p. 1289-1292.

Heemkunde, gem. Weerselo, 1987, no. 22.

G. Nijkamp, *Nog iets over postkoetsen*, p. 16-17.

E. Bos-Hermelink, *Wijkverpleegster op het platteland (1)*, p. 19-21.

L.A. Blenke, *De Hunenborg*, p. 22-23.

H. Engelbertink, *De marke Rossum deel 20, 1680-1690*, p. 24-28.

Oald Hengel, 1987, no. 3.

R. Scholten, *Signalement, N.V. Metaalindustrie 'Imco'*, p. 29-32.

G.J. Welberg, *De eerste schoolmeester van Hengelo?*, p. 33-36.

H. Reynders, *Het Tichelwerk, eerste helft 19e eeuw*, p. 37.

G. Hammink, *Kappers*, p. 39.

R.v.K., *Stroom opwaarts*, p. 41-42.

H. Reynders, *Turfsteken en plaggenmaaieren*, p. 43.

Oald Hengel, 1987, no. 4.

R. Scholten, *Signalement, Café-Restaurant Groot-huis 1916-1972*, p. 45-47.

H. Reynders, *Een veiling anno 1611*, p. 51-55.

H. Reynders, *Tonnie de zoon van Lubbert*, p. 55.

R. Scholten, *Spurrie een oud gewas*, p. 57.

H. Reynders, *Deventer regenten in Hengelo*, p. 59.

't Onderschoer, Contactorgaan van de Stichting Heemkunde Denekamp, 1987, no. 2.

H. Asma, *Een 96-jarige uit Lattrop vertelt*, p. 23-26.

H. Asma, *Uit Denekamps kerkgeschiedenis (XII)*, p. 31-36.

G. van Zadelhof, *De gezondheidszorg in Denekamp in de oorlogsjaren*, p. 37-40.

H. Boink, G. Hesselink, *Volkstelling 1839 gemeente Denekamp*, p. 47-50.

E. Bos-Hermelink, *Wijkverpleegster op het platteland (XII)*, p. 51-54.

H.J.B. Roessingh Udink, *Reis naar Londen in 1851*, p. 53-54.

H. Boink e.a., *Onze straatnamen*, p. 55-56.

B. Elkus, *Het vooroorlogse joodse leven in Denekamp*, p. 57 e.v.

Overijssels Contactbericht, 1987, no. 35.

In gesprek met, p. 2-4.

Afdelingsnieuws, p. 6-9.

Musea, p. 10-18.

Historie, p. 20-31.

Monumenten, p. 32-41.

Boekennieuws, p. 42-47.

Vraag en aanbod, p. 48.

Overijssels Contactbericht, 1987, no. 35a.

Tijdschriften, Overzicht van de in 1986 in Overijssel verschenen locaal- en regionaalhistorische periodieken, p. 1-65.

'n Sloopsteen, 1987, Stichting Historische Sociëteit Enschede-Lonneker, 1987, no. 10.

J. Theesink, *Het Lammertink te Usselo bakermat van J.F. Scholten en Zn.*, p. 3-6, 13.

T. Wiegman, *Enschede tentoonstellingsstad 1908-1962 (II)*, p. 7, 13.

E. Prins, *Terhaar sive Droste - oudste café van Glanerbrug - al jaren gesloten*, p. 8-13.

A. Bonzet SPECIAAL BOEKBINDERIJ

DE OSSENBOER 44 - ENSCHEDE

tel. 053-314069

**OOK UW BINDWERK
IS BIJ ONS WELKOM**

Wij zijn een niet te grote
binderij waar kwaliteit
en service nog
mogelijk is

*Gespecialiseerde handboekbinderij
voor particuliere- en rijksopdrachten.
Levering franco door geheel Nederland
Kleine tot grote oplagen - speciale opdrachten.*

Een Inschrien is een vakje in de tuugkist waarin waardevolle zaken werden bewaard.

Kopij inzenden aan:

J.J.H. Meijer, Olde Meulenweg 2, 7554 RL Hengelo, tel. 074-912851

Redactie: J.J.H. Meijer, Hengelo, eindredacteur

A.J. Brunt, Delden

A. Buter, Borne

H.H. Hagens, Almelo

J. Overbeeke, Haaksbergen

M. Paskamp-van Santen, Mander

Th.L.M. van Stapele, Hengelo

Administratie:

't Inschrien, p/a Rijksmuseum Twente

Lasondersingel 129, 7514 BP Enschede

Postrekening nr. 832196 t.n.v. de penningmeester v.d. Oudheidkamer Twente

Bank: Algemene Bank Nederland N.V., Enschede rek. nr. 59.27.45.651

Abonnementsprijs f 15,- per jaar

Losse nummers f 5,- (exclusief portokosten).

Uitgave van de Vereniging Oudheidkamer 'Twente'

Overname van de inhoud, in welke vorm dan ook, is niet toegestaan zonder schriftelijke toestemming van de redactie.